Nr 50.

Kungl. Maj:ts nådiga proposition till Riksdagen angående inköp af vissa delar af ön Björkö i Mälaren; gifven Stockholms slott den 23 februari 1912.

Under åberopande af bilagda utdrag af statsrådsprotokollet öfver ecklesiastikärenden för denna dag vill Kungl. Maj:t härmed föreslå Riksdagen

att för inköp af vissa delar af ön Björkö i Mälaren i enlighet med ett i ärendet ingifvet, med alternativ A betecknadt förslag anvisa på extra stat för år 1913 ett belopp af 115,000 kronor.

De till ärendet hörande handlingarna skola tillhandahållas Riksdagens vederbörande utskott; och Kungl. Maj:t förblifver Riksdagen med all kungl. nåd och ynnest städse välbevågen.

GUSTAF.

Fridtjuv Berg.

Utdrag af protokollet öfver ecklesiastikärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott den 23 februari 1912.

Närvarande:

Hans excellens herr statsministern STAAFF,
Statsråden: PETERSSON,
SCHOTTE,
BERG,
BERGSTRÖM,
friherre ADELSWÄRD,
PETRÉN,
STENSTRÖM,
LARSSON,
SANDSTRÖM.

Departementschefen, statsrådet Berg, anförde:

Inköp af vissa delar af ön Björkö i Mälaren.

I underdånig skrifvelse den 4 oktober 1910 har vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, med anledning af ett utaf riksantikvarien väckt förslag, gjort framställning därom, att Kungl. Maj:t måtte vidtaga åtgärder för inköp för statens räkning af en del utaf ön Björkö i Mälaren, å hvilken lämningar finnas af den genom Ansgarius kristendomsförkunnelse berömda staden Birka med dess storartade, tusenåriga graffält.

För att underlätta uppfattningen af det följande har jag låtit en sakkunnig person med ledning af några i ärendet ingifna kartor och eljest upplysta förhållanden utarbeta en kartskiss öfver den del af Björkön, hvarom här är fråga, och torde denna kartskiss i aftryck såsom bilaga få fogas vid detta protokoll.

Riksantikvarien har i en till akademien aflåten promemoria anfört:

Att Björkön sedan lång tid tillbaka betraktats såsom en af de märkligaste fornlämningsplatserna i vårt land, vore lika väl kändt som det vore lätt att förstå. Ingenstädes vore så många högar och andra grafvar från hednatiden samlade på ett ställe som på denna ö, där man ännu kunde se omkring 2,000 sådana grafminnesmärken. Vid den af akademiens förra ledamot, professor Stolpe med ett af Riksdagen beviljadt rikligt anslag företagna undersökningen af 1,200 grafvar på Björkö hade det visat sig, att de så godt som alla förskrefve sig från 800- och 900-talen af vår tidräkning. Stolpe hade också undersökt dels den s. k. »Bysta'n» eller »Svarta jorden» — såsom den benämndes på grund af den mängd kol, hvilken där vore inblandad i myllan — dels den vall, som en gång jämte den ännu bevarade, af en särskild vall omgifna borgen tjänat till skydd för den där belägna staden. Att denna stad varit det Birka, där Ansgarius för snart 1100 år sedan predikade kristendomen, och att således det till hans minne inom borgen resta korset stode på rätt plats, vore numera allmänt erkändt. Genom lyckliga omständigheter hade Björkön och särskildt dess norra del, där staden legat och de talrika fornminnena nu funnes, i stort sedt bevarats i sitt gamla skick. Akademiens ledamöter hade nyligen haft tillfälle att vid ett besök där erfara det ovanligt stämningsrika intryck, denna märkliga ö gjorde. Och det vore lätt att på ort och ställe öfvertyga sig om, att det släkte, som nu lefde, borde känna det som en plikt att till sina efterkommande bevara Birkaminnet så vidt möjligt oförstördt. Detta kunde dock icke ske annat än därigenom, att ön eller åtminstone dess norra del blefve statsegendom. Den nådiga förordningen af år 1867 angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande förbjöde väl den direkta förstöringen af grafhögarna och de andra fornminnena på ön, men den kunde ej hindra jordägarna att borttaga de vackra träd, som nu förlänade ett så egendomligt behag åt graffälten kring Birka. Och den kunde ej heller hindra jordägarna att mellan dessa graffält anlägga villor, hvilka icke blott skulle tillintetgöra det storartade intryck, man nu finge af denna i sitt slag enastående fornlämningsplats, utan ock så småningom leda till att den ena grafhögen efter den andra försvunne. Hela Björkön förtjänade väl lika mycket från naturskydds- som från fornminnessynpunkt att blifva statsdomän och därigenom, så vidt möjligt vore, i oförändradt skick bevaras åt framtiden. Men då det icke tillkomme riksantikvarien att väcka något förslag i förstnämnda syfte, inskränkte han sig till en framställning rörande den fornminnesrika norra delen af ön och dess inköpande för statens räkning. Genom en af akademiens tjänstemän, amanuensen vid statens historiska museum G. Hallström, som vore väl förtrogen med öns fornminnen, och direktören O. Redlund, som hade mångårig erfarenhet af jordbruksförhållandena inom nu ifrågavarande trakt, hade för detta ändamål två alternativa, riksantikvariens promemoria bilagda förslag uppgjorts. Det ena, med A betecknade förslaget visade, att så godt som hela den norra delen af ön, såsom gränslinjen å den dithörande kartan angåfve, kunde förvärfvas för 115,000 kronor, hvarvid det torde förtjäna beaktas, dels att byggnader till ett värde af 20,000 kronor skulle ingå i köpet, dels att genom utarrendering af den sedan länge brukade jorden — särskildt den »Svarta jorden» vore känd för sin ovanligt stora bördighet — en afsevärd del af räntan på köpeskillingen skulle kunna betäckas. Enligt det andra, med B betecknade förslaget skulle staten väl kunna för 75,000 kronor erhålla det mindre område, som vore angifvet å den dithörande kartan och där de flesta fornminnena låge; i detta köp inginge endast de i utredningen nämnda boningshusen men inga ekonomibyggnader, och i detta fall kunde staten icke räkna på ens hälften af den arrendesumma, som i förra fallet kunde erhållas. På grund häraf hemställde riksantikvarien, att akademien måtte vidtaga

åtgärder, för att den i det med A betecknade förslaget afsedda delen af ön Björkö blefve inköpt för statens räkning.

Af den utaf Hallström och Redlund verkställda utredningen inhämtas:

Förslaget A omfattade det norr om en med grön färg å den detta förslag tillhörande kartan utmärkt linje belägna ägoområde, utgörande af Oppgården 100,9 tunnland åker och 144,9 tunnland hagar samt af Mellangården 6,05 tunnland åker och 30,85 tunnland hagar eller sålunda tillhopa 282,7 tunnland, hvaraf 106,95 tunnland åker och 175,75 tunnland hagar. Härför begärdes 115,000 kronor, hvaraf för Oppgården 100,000 kronor och för Mellangården 15,000 kronor. Med köpet följde inom området på Oppgårdens mark belägna byggnader, utgörande: samtliga till lägenheterna Höglund och Charlottenlund hörande hus, en villa innehållande tre lägenheter, en villa innehållande en lägenhet, en tröskloge, en sädeslada, ett spannmålsmagasin och en rotfruktskällare. Samtliga byggnader, af hvilka flera vore nyuppförda, befunne sig i ett mycket godt skick, och beräknades deras värde till 20,000 kronor. För hela detta område borde kunna påräknas ett årligt arrende af 2,400 kronor, som efter 4 procent motsvarade ett kapital af 60,000 kronor eller mer än halfva köpeskillingen.

Förslaget B omfattade marken norr om en med grön färg å den samma förslag tillhörande kartan utmärkt linje och upptoge af Oppgården 39,5 tunnland åker och 108,5 tunnland hagmark samt af Mellangården 2,9 tunnland åker och 30,9 tunnland hagmark eller sålunda tillhopa 181,8 tunnland, hvaraf 42,4 tunnland åker och 139,4 tunnland hagmark. Härför begärdes 69,000 kronor, hvaraf för Oppgården 55,000 kronor och för Mellangården 14,000 kronor, båda summorna beräknade efter ofvannämnda pris per tunnland. Enligt detta förslag inginge i köpet de i förra förslaget nämnda lägenheterna och villorna men icke där angifna ekonomibyggnader. I årligt arrende torde kunna högst beräknas 1,100 kronor, som efter 4 procent gjorde ett kapital af 27,500 kronor eller $^2/_5$ af den begärda köpeskillingen.

Då det syntes mig angeläget att af en i ortsförhållandena invigd person erhålla närmare kännedom om belägenheten af öns fornlämningar och om de båda förslagens större eller mindre värde i kulturhistoriskt afseende, har jag anmodat Hallström att yttra sig i frågan, och har han uti en den 15 februari 1912 dagtecknad promemoria meddelat följande:

Kortfattad beskrifning öfver den till statsinköp föreslagna marken samt dess betydelse.

För orientering hänvisas till den i propositionen tryckta kartan.

Ön i sin helhet och gränserna för förslagen.

Ön är delad i två hälfter, förenade öster om Kattsviken genom en låg, bred hals, som vid tiden för Birkas bestånd stod under vatten. Hela öns längd är ungefär 4 kilometer och bredd 1,5 kilometer. Lämningarna af den gamla staden och dess graffält ligga på den norra af de två fordom skilda öarna, och till dato äro endast några få spridda grafrösen kända från den södra, barrskogklädda ön. Det som graf säkrast kända af dessa rösen, liggande på den högsta punkten, lämnas med ett stycke omkringliggande mark som gåfva till staten af ägaren till Oppgården.

Af den norra öns, det egentliga Björkös, fornlämningar förekomma de allra flesta på dess västra och norra delar, grupperande sig kring den gamla stadsplatsen eller »Bystaden» och Borgen. På södra sidan däremot ligger den ännu i dag stående byn med det för dylika uppsvenska byar säregna läget, som gör det antagligt, att en by på stort sedt samma plats eller strax öster därom har haft bestånd sedan öns första bebyggande, alltså före staden Birkas uppkomst. Såsom ytterligare stöd för ett dylikt antagande synas öster och sydost om byn och anslutande sig till de här befintliga spåren af äldre bebyggelse ett par smärre graffält af delvis äldre karaktär än andra på ön förekommande. De yngsta af grafvarna här äro däremot af det slag, som man räknar för det sista stadiet af hednatidens grafskick. (En följd af omnämnda antaganden är, att byn är en äldre företeelse än staden Birka och att den lefvat sitt lif parallellt med och oberoende af denna och till sist öfverlefvat den).

Hvarken byn eller dess förmodade graffält inbegripas i de områden, som nu föreslås till inköp. Orsaken härtill låg däruti, att dessa graffält ligga på Östergårdens mark, hvilkens ägare ej ville inlåta sig på någon försäljning. Till denna gård höra äfven 2 tunnland af Bystadsmarken och ett tunnland där nedanför liggande strandmark, hvilka ej heller, af samma skäl, kunnat inryckas i köpeförslaget.

All mark (med nyss nämnda undantag) väster, norr och öster om det större förslagets gränslinje tillhör två af byns andra gårdar, Oppgården och Mellangården. Den förras område är sammanhängande, den senares däremot uppdelad i två stycken, ett väster om byn och ett sträckande sig öfver öns nordligaste del, som kartan visar. Båda gårdarna behålla, då dessa områden försålts, ytterligare ungefär lika mycket.

Gränserna för det större förslaget löpa i sina två västra tredjedelar i åker, längst i öster däremot i tallbeväxt skogsmark. Nästan utmed hela sin sträckning är samma gräns äfven rågräns och lämnar alltså hela ägofigurer på hvar sida om sig. Gränserna för det lilla förslaget gå utefter nästan hela sin längd i åkrar, dock lämnande innanför sig endast smalare åkerpartier, hvilka så godt som aldrig bilda hela ägofigurer, om man undantar åkrarna i »Bystaden» och de smärre isolerade tegarna i norr.

Fornlämningarna.

Om de smärre, ej i köpeförslagen intagna fornlämningsgrupperna är ofvan taladt Deras tämligen betydande afstånd från den stora massan fornlämningar gör det troligt, att de aldrig hängt tillsammans med denna medelst andra, nu förstörda partier.

Att så emellertid varit fallet med de på kartan synliga, ganska splittrade grupperna fornlämningar innanför köpeförslagets gränser, är af alla skäl att döma klart. Undantag härifrån äro kanske endast ett par grupper längst åt öster.

Stadslämningen.

Fornlämningarnas centrala del är »Bystaden» eller »Svarta jorden», ett åkerparti i nordväst, numera utgörande afslutningen på ett från byn utgående, stort, odladt område, som klyfver de ofvan jord synliga fornlämningarna i två hälfter. Bystaden har intet ofvan jord, som anger dess karaktär af fornlämning, undantagandes sin kolsvarta färg. Men strödda öfver dess yta samt lagrade ända från 2,5 meters djup i dess inre ligga tusen och åter tusen fornfynd samt massor af ben och kol, allt afskräde och köksaffall från den här en gång stående staden Birka. Dess ursprungliga areal torde ha uppgått till cirka 18 tunnland. Af fynd som gjorts veta vi, att staden

ägt bestånd från 700-talet till 1000-talets början eller midt. Angående dess betydelse hänvisas till nedan citerade litteratur. I korthet kan sägas, att här legat Sveriges äldsta kända stad, den på sin tid för de då lifliga förbindelserna med östra och västra Europa viktigaste orten i Norden, den ort i Sverige, där kristendomen först predikades, som bekant, genom Ansgarius, hvilken två gånger, åren 829 och 853, besökte ön.

I stranden nedanför Bystaden äro lämningar af stadens hamnanläggningar, såsom stenkistor och i vattnet nedslagna pålar.

Befästningarna.

Staden har haft sitt bästa försvar i sitt från hafskanten långt indragna läge, men har dessutom haft befästningar, af hvilka än i dag kraftiga lämningar finnas. Så låg strax söder om staden den s. k. Borgen. Denna vänder utåt sjön en tvärbrant, svårtillgänglig bergvägg, som ej ansetts behöfva stärkas genom vallar. Dylika skydda de tre andra, sakta sluttande sidorna af höjden och omsluta ett område af 200 meters längd och ungefär 100 meters bredd. Högsta höjden af de grofva vallarna uppgår till ungefär 4 meter.

Öster om Bystaden löper en lång vall, hvars början i norr tyckes ligga i den gamla strandlinjen, men hvars slut i öfvergången till åkrarna synes tämligen omotiveradt. Antagligt är, att den fortsatt i en båge fram mot Borgen och att den under tidernas lopp förstörts och bortodlats. Det blir en af de kommande arkeologiska uppgifterna att utreda denna fråga. Såväl denna vall som borgvallen har flera tydliga portöppningar. Dessa befästningsanläggningar äro ännu ej alls undersökta, om man undantar några smärre gräfningar i östra vallen, hvilka ådagalagt, att dess försvarskraft upphjälpts af öfver vallen stjälpta långa båtar.

I sydöstra delen af det till inlösen föreslagna området (stora förslaget) synes en lång, i riktning från byn mot Lundsviken löpande vall, hvars karaktär af fornlämning ännu ej är utredd. Den är emellertid uppmärksammad redan på gamla kartor. Kommande undersökningar torde få klarlägga denna sak.

Graffälten.

Dessa gruppera sig, som nämnts, i två stora afdelningar, af hvilka den största ligger öster om Bystaden. Här ligga på ett samladt område ej mindre än 1600 högar tätt tillsammans och ofta af betydande storlek. Emellan dessa högar, särskildt i närheten af vallen, befinna sig äfven ett par hundra grafvar, ej alls synliga ofvan jord, men tillhörande de viktigaste och rikaste grafvar, man känner från vikingatiden. Detta stora område, som med sina tusentals högar bildar det största ofvan jord synliga graffält, vi känna i Norden, går under namn af »Hemlanden». Den björkbeväxta marken härstädes har af ålder varit öns viktigaste betesmark, något som i hög grad verkat förstörande på vissa delar af fornlämningarna (genom röjning och stenbrytning m. m.). Här hafva äfven upptagits ett par åkrar, som ses af kartan, men där tydligt ännu grunderna af grafvarna kunna skönjas. Detta gäller äfven om marken mellan Hemlanden och det söder därom belägna graffältet vid logarna (se kartan). De där belägna, till ett 70-tal uppgående grafvarna äro nu skarpt kringskurna, och antagligt är, att detta graffält hängt tillsammans i norr med »Hemlanden», äfven så att det sträckt sig betydligt längre söderut, frågor som blifvande undersökningar få utröna. Säkert är, att fynd ibland göras ända fram mot den nuvarande byn (och äfven i denna).

Öster om de egentliga Hemlanden sträcker sig en hagmark af i stort sedt samma karaktär ända fram till den östra stranden. Ett och annat mindre graffält är här beläget, likaså en husgrund från hednatiden och den egendomliga, af människor antagligen gräfda »Salviksgropen», som med sin stenfördämning af professor Stolpe antogs vara en fiskdamm. Sydost därom ligger en domarring. Längst i sydost ligga de s. k. Ormknösarna, öns största grafhögar med en skeppssättning. Otroligt är ej att den sistnämnda grafflocken kunnat sammanhänga med Hemlanden. I den mellanliggande åkern synas här och där spår efter grafvar. Att marken, äfven den ej odlade, här döljer mycket, kanske hela graffält, ej synliga ofvan jord, är ej otroligt med tanke på hvad som anträffats på de undersökta delarna af ön.

På ömse sidor om Borgen samt från denna ända till Kattsviken i söder ligga graffält, som en gång varit sammanhängande, ty icke endast öster om borgvallen utan äfven i de smärre åkertegarna mellan de nuvarande grafflockarna synas tydliga spår af förstörda grafvar och hittas ofta grafkrukor med brända ben och annat grafgods. Äfven här finnas imposanta samlingar af ståtliga högar, längst i söder dessutom ett par kraftiga skeppssättningar m. m. De nu bevarade högarnas antal uppgår till cirka 500. Äfven denna mark är god beteshage med framför allt löfskog. Graffältet norr om Borgen består af ofvan jord icke synliga grafvar. Genom en tillfällighet upptäcktes här under Stolpes undersökningar några grafvar, som ej på något vis voro markerade i jordytan, och så småningom framgräfdes cirka 150 dylika, af samma art som de från Hemlanden nyss beskrifna, med andra ord grafvar hvilkas rikedom och hvilkas vetenskapliga värde ställa alla andra från samma tid kända grafvar i skuggan.

De två väldiga grafgrupperna i öster och väster ha en gång varit förbundna genom nu förstörda och bortodlade grafhögar. Ej blott kan detta förmodas på grund af graffältens belägenhet och den mellanliggande markens lämplighet härtill, utan äfven på grund af ännu efter månghundraåriga odlingar säkra spår af högar i åkrarna samt af fynd af skelett eller grafurnor vid dikesgräfningar.

Det synes alltså, som om ett sammanhängande, ofantligt bälte af grafhögar (och under marken liggande grafvar) omslutit den gamla staden. Hur vidsträckt detta fornlämningsområde varit, få kommande gräfningar lämna besked om.

Undersökningar på ön.

Liksom Björkö är vår klassiska mark i detta uttrycks vanligaste mening, är den äfven den arkeologiska forskningens klassiska mark. Här företogs nämligen af riksantikvarien Johan Hadorph i början af 1680-talet den första arkeologiska undersökningen, vi känna i Sverige. Under århundradenas lopp ha sedan dess åtskilliga smärre gräfningar företagits på Björkö, dock af mindre betydelse.

Den egentliga undersökningen börjar först i den nu lefvande generationen i och med professor Hjalmar Stolpes med stora statsanslag (tillsammans 28,000 kronor) företagna tioåriga gräfningar i såväl graffälten som i Bystaden under åren 1871—1879 och 1881. Inalles hafva 1,000 grafvar undersökts, däraf cirka 400 ej synliga ofvan jord, vidare ett mindre parti af Bystaden (ej mer än ett tunnland). Det ur dessa gräfningar framkomna viktiga materialet är enormt rikt och likaså dess betydelse för vår historia. Dess oerhörda storlek har gjort, att förberedelserna till dess publicerande tagit många år och kräft stora kostnader, till dato omkring 13,000 kronor för bildmaterialet. Första häftet af detta arbete utkommer i vår.

Den i förslagen upptagna mark, som ej täckes af fornlämningar.

Denna mark synes till en början onödigt stor. För att nå hvad som åsyftas med ett eventuellt statsinköp är dock denna mark nödvändig. Det mellan de två förslagens gränser liggande området upptas till allra största delen af åkerjord (som nästan uteslutande är af bästa beskaffenhet). Dessutom utmed östra stranden af naturliga löfängar och längst i sydost tallskog. Äfven om man betraktade det mindre förslagets område såsom det område, utanför hvilket inga eller nästan inga fornlämningar finnas, så vore mellanpartiet synnerligen önskvärdt från synpunkten af neutral zon, hvars betydelse skall framgå, då nedan beröres frågan om afsöndring till villatomter o. s. v. Men nu hyser detta mellanområde dessutom dels ett graffält på cirka 70 grafvar (vid logarna), dels döljer åkermarken norr, öster, söder och väster om detta spåren efter här en gång liggande stora graffält. Åkrarna mellan detta graffält och Borgen dölja lämningarna efter den här förstörda stadsvallen samt ett söder därom gående stort, nu förstördt graffält af ej känd utsträckning. Öster om byn och emellan denna och Lundsviken går dessutom en vall, hvars betydelse ännu ej är utrönt. Till sist må fästas uppmärksamheten på att de östra delarna af ön med sina naturliga eller genom röjning uppkomna ängsmarker äro alltför litet undersökta för att man här med visshet kan uttala sig om deras betydelse för öns historia. Här som i väster kunna dölja sig betydande graffält, ej synliga ofvan jord.

Till de vetenskapliga skälen kommer som antyddes behofvet af en neutral zon. Under de sista 10 åren ha genom förbättrade kommunikationer utflyttningar från Stockholm sommartiden blifvit allt större. Byn räcker ej längre till. Gamla hus, som funnits utanför byn, ha därför inredts, och nya hus ha byggts. Sålunda en villa väster om byn och en mindre stuga väster om Borgen. Den på ön lefvande jordarbetsbefolkningen har äfven börjat att se sig om efter egna hem. Ett sådant har uppstått på södra ön och grunden till ett annat är lagd i södra kanten af Hemlanden.

Till allt detta komma så planerna för ett villaområde. Till detta har man utsett den östra stranden ända från norr om Hemlanden till längst i söder, så långt kartan går. Det är tydligt, å ena sidan, att marken här lämpar sig synnerligen väl till villaområden, till och med att det är ett af de härtill mest lämpade, man kan tänka sig såväl ur skönhetssynpunkt som byggnads- och kommunikationssynpunkt. Men det är å andra sidan alldeles tydligt, att ett villaområde norr, öster och söder om Hemlanden (och sedan kanske äfven utmed västra stränderna) skulle utgöra den allvarligaste fara för fornlämningarna. Då jordvärdet, efter en tids bebyggande utefter stränderna, stigit, hur skall man förhindra jordägarna att sälja äfven af fornlämningsmarken? Staten ställes helt säkert inför utsikten att antingen tillåta förstörelse eller att lösa jorden.

Som af ofvanstående synes har under århundradenas lopp en oerhörd nivellering skett af öns fornlämningar. Af stadens befästningar ha stora stycken af vallarna försvunnit och af grafhögarna kanske hälften. Naturligtvis kan vår tid skydda platsen, så att förstörelsen ej går fram med samma våldsamhet som i gamla dagar. Men säkert är, att mycket, sedan våra fornminneslagars tillkomst, gått under, likaså att förstörelsen pågår äfven i våra dagar. Och i allmänhet kunna knappast jordägarna göras ansvariga härför. Ty förstörelsen är så sakta framskridande, att endast den ständiga omvårdnaden och tanken på framtiden kan skydda platsen. Här som på andra platser i vårt land verkar ju visserligen den kontroll, som utöfvas af vitterhetsakademien, men ingen kan påstå, att en dylik kontroll kan vara effektiv genom seklerna, hur detaljerade bestämmelserna än äro. Ty bondens rätt att nyttja

sin mark, såsom han af ålder gjort, är också obestridlig, och det är just detta nötande och brukande som sakta men säkert nivellera det hela. Kommer härtill faran för villatomtstyckning och därmed följande jordvärdestegring, ställes staten i alla fall inför utsikten af inlösen, något som den effektiva kontrollen redan fordrar.

Med allt längre drifven odling komma så småningom de allra flesta af våra talrika och för Sverige så karaktäristiska fornlämningar att med tiden försvinna eller skarpt kringskäras och därmed förlora hela sin karaktär och den stämning, som hvilar öfver dem. Björkö kan undgå detta öde, om ett inköp af staten i tid göres.

Om ett sådant inköp icke skulle vinna Riksdagens bifall, måste ett effektivare skydd, än hittills varit, komma till stånd på ön. De nya faror, som nu hota platsen, fordra alldeles extra åtgärder, och dessa kunna icke företagas utan ganska afsevärda årliga utgifter för staten.

Det skydd, som sålunda åstadkommes, blir dock alltid mer eller mindre ofullständigt.

Förteckning på nyare och lätt tillgänglig litteratur öfver Björkö.

Hj. Stolpe: Naturhistoriska och archäologiska undersökningar på Björkö 1871 (i öfversikt af vetenskapsakademiens förhandlingar 1872, nr I).

» » D:o d:o nr II (d:o d:o 1873).

» » Grafundersökningar på Björkö (Tidskr. för antrop. och kulturhist. bd I. 1876).

» » Meddelanden från Björkö (vitterhetsakademiens månadsblad 1878, nr 76, 78, 1880, nr 99).

» » Grafundersökningar på Björkö 1881 (Sv. fornm. fören. tidskr. bd 5).

» » Björkö i Mälaren (Vägledning för besökande 1888).

» » Björkö (art. i Nord. Familjebok 1904).

G. Hallström: Björkö i Sverige (Geogr. topogr. statist. beskrifning, bd 4, p. 541—545, 1907).

K. Stjerna: Lund och Birka (ur »Saml. till Skånelands hist.» 1910).

H. Schück: Birka (inbjudningsskrift till prof. P. G. D. Granqvists inträdesföreläsning, Uppsala 1910).

Efter nu meddelade utredning rörande de rika kulturhistoriska värden, hvilka det väckta förslaget afser att tillvarataga, öfvergår jag till en redogörelse för de yttranden, som vederbörande myndigheter öfver detsamma afgifvit.

På grund af nådig remiss har kammarkollegium i ärendet låtit höra kronofogden i orten och vederbörande domänintendent samt inhämtat underdåniga utlåtanden af domkapitlet i Uppsala och Kungl. Maj:ts befallningshafvande i Stockholms län.

Kronofogden har, med upplysning att ägarna af de till inköp föreslagna områdena till vitterhetsakademien afgifvit anbud å öfverlåtelse af berörda områden, gällande till år 1912, vidare anfört:

De ifrågasatta köpeskillingarna vore otvifvelaktigt högre än i orten gällande pris å jordbruksfastigheter. Det i förslaget A innefattade området af Oppgården torde, uppskattadt ensamt ur denna synpunkt, icke vara värdt mer än 66,000 kronor och området af Mellangården högst 6,000 kronor. Områdena enligt förslaget B torde ur samma synpunkt vara värda, af Oppgården 40,000 kronor och af Mellangården 5,000 kronor. De af direktören Redlund och amanuensen Hallström beräknade arrendevärdena torde vara riktiga. Emellertid vore att märka, att områdenas värde ur nyss nämnda synpunkt icke vore afgörande för frågan om deras verkliga värde. Björkön skulle nämligen på grund af det ringa afståndet till Stockholm (omkring 3 mil sjöväg) ganska väl kunna användas som villastad för sommarbostäder, och det vore en lycklig tillfällighet, att de nu ifrågakomna områdena icke blifvit föremål för spekulation i sådant syfte, i hvilket fall priset nu sannolikt skulle ställt sig betydligt högre. I betraktande af de värden, fastigheterna genom spekulation i denna riktning skulle kunna åsättas, vore därför de föreslagna köpeskillingarna icke att anse såsom öfverdrifna. På grund häraf och med hänsyn till det synnerliga värde, områdena ur historisk synpunkt ägde för vårt land och dess folk, hemställde kronofogden, att de ifrågavarande inköpen, helst i enlighet med förslag A, måtte bifallas.

T. f. domänintendenten Oscar Tamm har meddelat:

Prisen per tunnland för den till inköp föreslagna jorden utgjorde 406 kronor 83 öre för Oppgården och 406 kronor 50 öre för Mellangården. Lägenheterna Höglund och Charlottenlund vore fritt upplåtna på nuvarande innehafvares lifstid. De omnämnda villorna hade hittills användts till uthyrning, men vore, om det ifrågasatta inköpet komme till stånd, erforderliga såsom bostadslägenheter för jordbruket, enär sådana i öfrigt saknades å det ifrågavarande området. Äfven med hänsyn till jordens i allmänhet goda beskaffenhet och de jämförelsevis höga arrendeafgifter, som kunde betingas i dessa trakter, torde ett arrende af 2,000 kronor, utgörande i medeltal 19 kronor per tunnland åker, då särskildt arrendevärde icke vore åsatt den medföljande hagmarken, och ett försäljningsvärde af 350 kronor per tunnland eller 37,450 kronor för åkerjorden och 75 kronor per tunnland eller 13,181 kronor 25 öre för hagmarken, sammanlagdt 50,631 kronor 25 öre, motsvara de värden, som ur jordbrukssynpunkt kunde anses skäliga. Emellertid torde en afsevärd del af området hafva ett betydligt högre försäljningsvärde i följd af dess lämplighet för villatomter på grund af dess vidsträckta och välbelägna strandområden. Då inköp af mark för dylikt ändamål ännu icke förekommit i dessa trakter, saknades säker ledning för uppskattning af markens värde ur denna synpunkt. Å den närbelägna Adelsön hade enligt uppgift för icke länge sedan försålts ett område af omkring 100 tunnland för 50,000 kronor eller 500 kronor per tunnland. Härtill komme den omständigheten att, när inköp af jordområden för särskilda ändamål ifrågasattes, vederbörande jordägare sällan åtnöjde sig med köpesummor, som tillnärmelsevis öfverensstämde med själfva jordvärdena. Skulle inlösen af den nu erbjudna marken komma att ske genom expropriation, vore det föga sannolikt, att den skulle kunna förvärfvas ens för de pris, hvartill den nu blifvit erbjuden kronan till inköp.

I en till ecklesiastikdepartementet ingifven, den 7 februari 1912 dagtecknad promemoria har Tamm ytterligare anfört:

Alternativ B omfattar 42,4 tunnland åkerjord, hvaraf omkring 15 tunnland utgöras af den s. k. »Svarta jorden» Dess arrendevärde torde svårligen kunna uppskattas högre än till omkring 800 kronor, ett arrendebelopp som emellertid, så länge området saknar ekonomibyggnader, endast torde kunna erbjudas af någon hemmansägare i Björkö by med egna byggnader. Arrendeanbud från annat håll torde svårligen kunna förväntas, utan att fullständiga uthusbyggnader uppföras, hvilket utan tvifvel skulle draga en kostnad af omkring 7,000 kronor, utan att ett högre arrende än det ofvan angifna vore att påräkna; och på grund häraf synes alternativ B uppenbarligen vara alternativ A i ekonomiskt afseende betydligt underlägset, äfven med hänsyn till den kostnad, som kan komma att erfordras för kompletterande af under alternativ A inbegripna ekonomibyggnader. Därjämte är att märka, att gränslinjen mellan alternativ B och alternativ A till större delen af sin längd löper genom åkerskiften, som genom densamma sönderskäras på ett för alternativ B på flera ställen ganska ofördelaktigt sätt, hvilket utan tvifvel skulle nedsätta arrendevärdet på en del på norra sidan om gränslinjen belägna åkerbitar, såvida de ej arrenderas af innehafvaren af de på södra sidan belägna större åkerfälten, med hvilka de nu sammanhänga. Den återstående delen af det till alternativ B hörande området utgöres af hagmark, till stor del uppfylld af gamla grafhögar.

Kungl. Maj:ts befallningshafvande och domkapitlet hafva tillstyrkt bifall till den gjorda framställningen.

Kammarkollegium har i underdånigt utlåtande den 2 mars 1911 meddelat, att lägenheterna Höglund och Charlottenlund i 1909 års taxeringslängd för Adelsö socken vore upptagna till taxeringsvärden af respektive 3,000 kronor och 1,800 kronor, samt att såväl innehafvaren af Höglund som innehafvaren af Charlottenlund äro till åren komna män. Kollegium anförde härefter vidare:

Kollegium ansåge så talande skäl för inköp för statsverkets räkning af ifrågavarande, med alternativ A betecknade område af Björkön vara anförda, att ett sådant inköp borde, om än det begärda priset syntes väl högt, komma till stånd. I händelse så skedde, föreställde sig kollegium, att den del af området, som lämpligen kunde genom utarrendering tillgodogöras, borde afskiljas och ställas under domänstyrelsens vård och förvaltning såsom jordbruksdomän, hvaremot det öfriga området, omfattande själfva graffälten och de andra fornlämningarna, syntes böra stå under vård och inseende af vitterhetsakademien. Möjligen förtjänte dock tagas i öfvervägande, huruvida icke någon del af området lämpligen borde afsättas till nationalpark. Huru emellertid i ena och andra afseendet skulle med områdets disposition förfaras, syntes böra få bero på särskild närmare utredning och nådig pröfning.

På grund af det nyss anförda hemställde kollegium, det täcktes Kungl. Maj:t i nådig proposition föreslå Riksdagen medgifva, att ifrågavarande del af Björkön, omfattande af hemmanen Oppgården och Mellangården tillsammans 282,7 tunnland, finge för en köpeskilling af tillhopa 115,000 kronor för statsverkets räkning inköpas, samt för ändamålet ställa till Kungl. Maj:ts förfogande ett anslag å nämnda belopp.

Härefter har vetenskapsakademien i underdånigt utlåtande den 7 juni 1911 förklarat sig på anförda skäl ej hafva anledning förorda, att någon del af ön afsattes såsom nationalpark, men dock vilja äfven för sin del lifligt tillstyrka, att de delar af ön, som vore af kulturhistorisk betydelse, måtte af statsverket förvärfvas och för all framtid skyddas för ytterligare åverkan.

Slutligen har jämväl domänstyrelsen den 4 augusti 1911 afgifvit underdånigt yttrande i ärendet.

Styrelsen har därvid uttalat, att styrelsen icke hade något att erinra mot att, för den händelse inköp af någon del af Björkön komme till stånd, den del däraf, som lämpligen kunde genom utarrendering tillgodogöras, afskildes och ställdes under styrelsens vård och förvaltning såsom jordbruksdomän. Vidare har styrelsen tillstyrkt inköp af det med A betecknade området, enär den omständigheten, att en del byggnader åtföljde köpet, komme att väsentligt underlätta områdets tillgodogörande genom utarrendering.

Giltighetstiden för de af ägarna till ifrågavarande markområden afgifna försäljningsanbuden har numera blifvit förlängd till den 1 maj 1912.

Departementschefen. Såsom af det anförda framgår, är det här fråga om statsförvärf af en jordegendom på sådana villkor, att köpet ur enbart ekonomisk synpunkt näppeligen skulle vara tillräckligt motiveradt. Då jag det oaktadt vill på det varmaste förorda, att ett köp kommer till stånd, är det tydligt, att jag, i likhet med i ärendet hörda myndigheter, i föreliggande fall finner mig böra anlägga helt andra synpunkter än den rent pekuniära nyttans. Det gäller här att undan förstörelse eller skadegörelse, undan ett pietetslöst utnyttjande af markens vinstmöjligheter rädda en liten bit af vårt land, som mer än någon annan gömmer på minnen från länge sedan gångna tider och särskildt från den utomordentligt betydelsefulla brytningstid i vårt folks historia, under hvilken det trädde i omedelbar förbindelse med kristendomen och den kristna kulturen. Björköns afskilda läge har medfört, att de fasta fornlämningar, som där finnas sammanförda inom ett tämligen begränsadt område till ojämförligt större antal än på någon annan plats i landet, ännu i denna dag befinna sig i ett förhållandevis väl bibehållet skick. Men å andra sidan är det visst, att i vår tid med dess lifliga samfärdsväsende och dess ifriga bemödanden att ekonomiskt utnyttja alla möjligheter, faran för att denna hittills afskilda vrå af landet skulle kunna komma att tagas i bruk för ändamål, ägnade att väsentligen förrycka eller rent af utplåna dess hittillsvarande karaktär, måste beteck-

nas såsom ganska öfverhängande. Ett tillfälle att förekomma detta, att för framtiden hindra vandalism i mer eller mindre förtäckt form, föreligger nu, och priset för denna förmåns vinnande synes mig icke kunna betecknas såsom öfverdrifvet.

Vid valet mellan de två förslag, som föreligga, vill jag i likhet med samtliga i ärendet hörda myndigheter obetingadt förorda det större, det såsom alternativ A betecknade. Alternativet B ställer sig visserligen i afseende på den ögonblickliga, direkta utgiften något billigare, men då ekonomihus helt och hållet saknas på det område, som därmed afses, blir man beträffande den del däraf, som är ämnad att utarrenderas, helt och hållet beroende af hvad en eller annan hemmansägare i den närbelägna Björkö by möjligen kan vilja bjuda. Enligt hvad tillförordnade domänintendenten Tamm i sin förut omnämnda promemoria uttalat, är ett årligt arrende af 800 kronor det högsta, hvarmed man i fråga om alternativ B kan räkna. Till detta ekonomiska skäl för det större förslaget bör läggas, att, såsom framgår af amanuensen Hallströms redogörelse, genom detsammas antagande så godt som alla på ön befintliga fornlämningar komme att ligga på staten tillhörig mark, under det att i det mindre förslaget flera fornminnesområden af betydande omfattning och värde icke ingå.

Jag förordar alltså, att af Riksdagen måtte utverkas ett anslag å 115,000 kronor till inköp af de delar af Björkön, som innefattas i alternativ A, och erinrar tillika, att Kungl. Maj:t i årets statsverksproposition föreslagit Riksdagen att i afbidan på nådig proposition uti förevarande ämne för sagda ändamål beräkna nämnda belopp å extra stat för år 1913.

Tanken att af någon del af ifrågavarande område inrätta en nationalpark torde, då vetenskapsakademien ej anslutit sig därtill, böra förfalla. Hvad myndigheterna i öfrigt hemställt beträffande den framtida användningen af området föranleder för närvarande icke annan erinran från min sida, än att man vid utarrenderingen af den därtill afsedda delen af området bör noga tillse, att sådana bestämmelser uppställas, som tjäna hufvudsyftet med förevarande framställning: fornminnenas bevarande.

Såsom af det föregående framgår är det nödvändigt, att ärendet blir slutligen afgjordt före den 1 maj 1912, enär de afgifna försäljningsanbuden icke äro bindande längre än till denna dag.

Jag hemställer, att Eders Kungl. Maj:t måtte föreslå Riksdagen

att för inköp af vissa delar af ön Björkö i Mälaren i enlighet med det i ärendet ingifna, med alternativ A betecknade förslaget anvisa på extra stat för år 1913 ett belopp af 115,000 kronor.

Vid bifall härtill lärer hinder icke möta för Kungl. Maj:t att redan under år 1912 af tillgängliga medel förskottsvis utanordna ett mot anslaget svarande belopp.

Till denna departementschefens, af statsrådets öfriga ledamöter biträdda hemställan täcktes Hans Maj:t Konungen lämna nådigt bifall; och skulle proposition af den lydelse, bilaga till detta protokoll utvisar, aflåtas till Riksdagen.

Ur protokollet:

Gunnar Holmström.

Bilaga.

A Oppgården B Mellangården C Östergården (ingår ej i köpet)

Graffält Skogbevuxen hagmark